

УДК 025.7/9+024.5:025.5

Олена Яковенко,

канд. іст. наук, старший наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Олена Починок,

зав. сектору Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ФОРМУВАННЯ ФОНДУ АРХІВНОГО ПРИМІРНИКА
ВИДАНЬ ТВОРІВ ДРУКУ УКРАЇНИ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті висвітлено діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з формування фонду архівного примірника видань творів друку України. Акцентовано увагу на його призначенні, збереженні у бібліотечних фондах, особливостях використання.

Ключові слова: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, архівний примірник видань творів друку України, обов'язковий примірник, бібліотечний фонд, формування фонду.

Архівний фонд видань творів друку України, який зберігається у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) – єдине за своєю повнотою зібрання в Україні, в якому відображено вітчизняну історію і культуру XVIII–XXI ст., українського національного репертуару друкованої продукції українською, російською та іншими іноземними мовами.

Мета статті – представити фонд архівного примірника видань творів друку України як окремого колекційного зібрання, окреслити основні етапи його розвитку, дослідити процеси формування та використання.

При підготовці статті ми опрацьовували документи з архівних фондів Інституту рукопису, Інституту бібліотекознавства НБУВ, статистичні документи установи, матеріали з питань формування її бібліотечних фондів.

Національна бібліотека Української держави в м. Києві була започаткована у серпні 1918 р., коли українським урядом на чолі з гетьманом П. Скоропадським було підписано Закон про її заснування, Радою Міністрів на чолі з головою Ф. Лизогубом ухвалено Закон про

утворення «Фонду Національної бібліотеки Української держави»; 5 жовтня 1918 р. Міністром народної освіти та мистецтва М. Василенком було затверджено Інструкцію Тимчасовому Комітетові для заснування установи, у вересні 1919 р. розроблено її Статут [22; 14; 2; 21]. Цими документами закладалася концепція бібліотеки світового рівня, «...яка гуртувала би в собі все, що витворено людською думкою та життям по всіх науках, – таку книгозбірню, щоб давала спомогу, не виїздячи з країни, познайомитися в якнайповнішій мірі зі світовою літературою по всіх паростях людського знання, писаного геть усіма мовами» [14, с. 12]. Крім того, Національна бібліотека ставила перед собою спеціальне завдання – «...закласти відділ Ucrainica, присвячений літературі про Україну та про український нарід» [14, с. 12–13].

З перших років діяльності бібліотека серйозно опікувалася питаннями формування фондів. Так, вже у жовтні 1918 р. за пропозицією В. І. Вернадського Комітет прийняв рішення про поповнення фондів бібліотеки українськими виданнями, систематичну їх закупівлю. У грудні цього ж року ухвалено рішення про необхідність звернення до всіх видавництв України про надсилання до бібліотеки власних видань за 1917–1918 рр. Якщо видавництво не відповідало, книги купували [17, арк. 13].

Чітке й планомірне отримання обов'язкового примірника друкованої продукції видавництв Української РСР почалося після створення в 1922 р. Української книжкової палати в Харкові, яка повинна була забезпечувати основні державні книгозбірні республіки документами, які виходили друком в Україні. З 1923 р. бібліотека отримувала два комплекти безкоштовних примірників українських видань, що в подальшому сприяло створенню фонду архівного примірника видань творів друку УРСР. Однак у листопаді цього року за розпорядженням Укрнауки другий обов'язковий примірник передавався до Українського Наукового Інституту Книгознавства. Лише з 1926–27 бюджетно-операційного року згідно з розпорядженням Народного Комісаріату освіти від 5 серпня 1926 р. він знову став надходити до Всенародної Бібліотеки України (її назва у 1920–1934 рр.), і кількість надходжень зростала із налагодженням видавничої діяльності України. Упродовж 1926 р. від Української книжкової палати, окремих київських друкарень до фонду надійшло 47,5 тис. прим., від УНІКу – 34 тис. документів. Перед бібліотекою постало завдання опису, впорядкування, обслуговування цим фондом потреб наукових працівників [7, арк. 5; 20, арк. 14].

Питання формування фонду архівного примірника видань України опинилося в центрі уваги ВБУ, оскільки його зберігання, використання було функціональним обов'язком усіх національних бібліотек світу. Заснований з метою створення бібліографічного осередку й архівного книгосховища, розрахований на поточну науково-дослідну бібліографічну роботу, накопичення й зберігання всієї друкованої продукції України, «осередок другого обов'язкового примірника України» (за офіційною назвою) на початковому етапі формування не був повністю укомплектований документами, існували лакуни у виданнях попередніх років, хоча його матеріали вже були топографічно виокремленими, функціонувала читальна зала [4, с. 170–171].

Фондом опікувався підвідділ відділу україніки. Бібліотекар-бібліограф, член науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії С. В. Рклицький про цей підвідділ згадував так: «Ліворуч од входу до Всенародної Бібліотеки України, на третьому поверсі її, уже за всіма чотирма кімнатами відділу україніка, в сутінку останньої невеличкої кімнатки знайшло поки що собі куточок-притулок це слово. Точніше – всі витвори друкованої продукції на Україні, або за назвою офіційною «осередок другого обов'язкового примірника України». Молодий ще віком (з 1926–1927 бюджетного року), відомий переважно колу наукових дослідників, вбого ще устаткований, осередок цей проте виконує велику й почесну роль: це є перша бібліографічно-архівна база наша в розумінні бази вже не етнографічної України, а державно-територіальної, наш, сказати-б, тривкий індекс, поточний показчик до тої молоді в нас дисципліни, що сама покликана вимогами творчої сучасності правити за ключ до всіх наук, с.-т. до бібліографії» [19, арк. 5]. Цей підвідділ був «закладений із подвійною метою – бібліографічного осередку й архівного книгосховища, розрахований на поточну науково-дослідницьку бібліографічну роботу й скупчення-зберігання всієї друкарської продукції на терені Радянської України в своєму архіві на майбутнє...» [19, арк. 5].

1930 р. бібліотека отримала нове приміщення по вул. Володимирській, 62. Після переїзду вона суттєво розширила обсяги внутрішньо-функціональної діяльності, зокрема роботи, пов'язані з комплектуванням, опрацюванням, каталогізацією фондів, обслуговуванням читачів, а також бібліографічну, масову роботу, спрямовану на популяризацію бібліотечних фондів [8, арк. 3].

1934 р. ВБУ перейшла у підпорядкування ВУАН, змінила назву на

Бібліотеку АН УРСР із фундаментальною бібліотекою та бібліотеками академічних установ. Цього ж року було запропоновано проект нового Статуту. За цим документом, до фундаментальної бібліотеки належав і відділ архівного українського обов'язкового примірника (назва на той час) [16, арк. 2].

З метою вдосконалення управління бібліотечним фондом та контролю за його збереженням було впроваджено принцип єдиного книгосховища, здійснено функціональний розподіл, об'єднання загальних фондів. Відділ україніки перетворено на частину загальних фондів, змінено його суспільно-політичний зміст: українознавча частина стала красназнавчою, як українські фонди, а обов'язковий примірник став зберігатися як архівний примірник українського друку [4, с. 135].

Початок Другої світової війни докорінно змінив усю діяльність Бібліотеки АН УРСР. Наприкінці червня 1941 р. згідно з наказом Президії АН УРСР бібліотека почала евакуацію власних найцінніших фондів до Уфи. Однак, зважаючи на стислі терміни евакуації, бібліотека не мала можливості вивезти значну частину документів, серед яких і фонд архівного примірника творів друку УРСР [13, с. 100].

У листопаді – грудні 1944 р. була проведена інвентаризація майна, здійснено кількісний облік бібліотечних фондів за інвентарними книгами. В основному книгосховищі перевірені зібрання, які не були вивезені до Уфи. Було визначено, що за час окупації вивезено 705 тис. документів, серед них – 4 тис. книг обов'язкового примірника 1941 р. [1, арк. 24 зв.–25]. За результатами перевірки фонд архівного примірника налічував 120 тис. од. зб. [5, с. 67].

На початку 1950-х рр. відбулися зміни системи комплектування книгозбірні. Згідно з наказом від 15 березня 1952 р. уповноваженого зі справ друку при Раді Міністрів СРСР Книжкова палата УРСР припинила надання бібліотеці безоплатного обов'язкового примірника. Ці функції поклалися безпосередньо на поліграфічні підприємства УРСР. Головним джерелом як основного, так і додаткового комплектування книгозбірні українськими виданнями стала закупівля документів [9, арк. 199].

Комплектування вітчизняною літературою у другій пол. 1950-х рр. здійснювалося на засадах пошуків методичного інструментарію для раціоналізації в умовах обмеженості обов'язкового платного примірника. Як і раніше, основним джерелом поповнення документних фондів був безоплатний обов'язковий примірник російською та українською мовами.

У цей період бібліотека отримувала тільки один обов'язковий примірник українською мовою, який надходив до фонду архівного примірника і читачам не видавався [3, арк. 75, 77].

1957 р. відділ вітчизняного комплектування проводив часткову реорганізацію процесу комплектування. Бібліотека прагнула мати хоча б один обов'язковий примірник для фонду архівного примірника місцевих передруків центральних видань [10, арк. 7–8]. Із метою контролю за надходженням архівного примірника почали проводити звірку книжкового літопису і картотек Української книжкової палати [11, арк. 15–17].

Протягом 1950-х рр. здійснювалося постійне переміщення фондів, що пов'язано із їхнім суцільним переглядом із метою раціонального розміщення актуальних документів, які щорічно поповнювали основні фонди бібліотеки. 1956 р. фонд архівного примірника було перевезено до Подільської філії [18, арк. 29]. Із серпня 1959 р. усі документи, що виходили друком на території УРСР, надходили до цього фонду. Відділ вітчизняного комплектування здійснював контроль за повнотою нових надходжень книг до загального фонду і фонду архівного примірника за друкованою карткою Книжкової палати УРСР, а також періодичних видань при одержанні кожного чергового номера [6, арк. 14].

Унаслідок пожежі 24–25 травня 1964 р., яка сталася в її центральному будинку по вул. Володимирській, 62, частину видань було знищено вогнем. За орієнтовними підрахунками втрачено близько 0,5 млн од. зб., серед яких переважали вітчизняні періодичні видання, російські та українські книги радянського й дореволюційного часу та незначна частина іноземних журналів ХХ ст. [5, с. 308–309]. Ця пожежа не торкнулася архівного примірника, бо його фонд на той час містився у філії № 1 на Подолі.

У червні 1967 р. Радою Міністрів УРСР було прийнято рішення про будівництво нового приміщення для книгозбірні, розрахованого на 10 млн од. зб. [15, арк. 5]. Лише 1989 р. відбулося переміщення значної частини фондів до нового приміщення бібліотеки. Серед них був і фонд архівного примірника.

У першій половині 90-х років ХХ ст., поряд зі зменшенням нових надходжень документів до фондів бібліотеки, збільшилися обсяги надходжень ретроспективних видань, що призначалися для заповнення лакун у бібліотечних фондах [12, с. 19]. Зокрема, дирекцією бібліотеки було прийнято рішення про розширення хронологічних меж фонду архівного примірника за рахунок документів з обмінно-резервного, депозитарного

та фонду спеціального зберігання, які виходили друком в Україні з 1831 р.

Сьогодні фонд архівного примірника видань творів друку України – це зібрання друкованої продукції українських видавництв: універсальних книжкових (1831–2016); журнальних (1917–2016); аркушевих видань (1948–2016); нот (1947–2013); плакатів (1950 – поч. 1983).

До фонду архівного примірника складено алфавітний каталог за період 1831–2012 рр. Із 2008 р. архівні примірники видань, які надходили до цього фонду, почали реєструвати в електронному каталозі НБУВ.

2016 р. було здійснено аналіз нових надходжень документів до фонду архівного примірника за період 2009–2015 рр. у тематичному, мовному, галузевому, видовому аспектах, за категоріями користувачів.

Розподіл нових надходжень до фонду архівного примірника демонструє таблиця:

Рік надходження	Книги (од. зб.)	Періодика (од. зб.)
2009	15474	8554
2010	20813	9378
2011	24850	10701
2012	28348	11597
2013	20373	11187
2014	21762	10821
2015	14440	8755

Згідно з даними таблиці, найбільша кількість книг до фонду архівного примірника надходила у 2011 і 2012 рр., періодичних видань – у 2012 і 2013 рр. Кількість нових надходжень книг у 2015 р. менша, ніж у 2009 р., а періодичних видань за ці роки – приблизно однакова.

Нові надходження документів до фонду архівного примірника за мовною ознакою мають таке кількісне співвідношення: українською мовою – 80 %; російською – 15; іноземними мовами – 5 %.

За тематичним складом найбільшу кількість складають видання з економічних наук – 28 %, історичних – 20, юридичних – 15, психології, мовознавства, культури – по 10, інші – 7 %.

Станом на січень 2016 р. кількісний склад фонду архівного примірника такий: книги – 814 963 од. зб., періодичні видання – 228 902, ноти – 2985, аркушеві видання – 5 тис., плакати – 840 од. зб.

Отже, загальна кількість документів складає 1 052 690 од. зб.

До фонду архівного примірника користувачі бібліотеки звертаються у разі відсутності документів за основним шифром зберігання з тих чи інших причин, наприклад, документ утрачений, тимчасово не видається, наявний тільки в цьому фонді. Порядок виконання замовлень на документи з цього фонду встановлений в інструкції «Шлях замовлень документів користувачами в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського» (2000) [23, с. 15].

Результати вивчення замовлень користувачів на документи з фонду архівного примірника свідчать, що найбільшим попитом користувалися періодичні видання, які вийшли друком протягом 1920–1940 рр., із таких галузей: історія, педагогіка, медицина, філологія, культура. Зокрема, журнали «Всесвіт», «Нова громада», «Червоний шлях», «Дошкільне виховання», «Радянська школа», «Шлях до здоров'я», «Новое в медицине», «Слово і час», «Народна творчість», «Перець».

Найчастіше документи замовляли кандидати наук, наукові співробітники, аспіранти – 60 %, спеціалісти з вищою освітою – 16 %, студенти – 12 %, доктори наук – 7 %, співробітники бібліотеки – 3 %, інші – 2 % від загальної кількості користувачів.

Висновки. Фонд архівного примірника видань творів друку України був започаткований із подвійною метою – створення національного бібліографічного репертуару і як архівне книгосховище всіх видань, які виходили друком на території України, та їх збереження для майбутніх поколінь.

Фонд поповнювався упродовж усього періоду діяльності НБУВ. Це цінний пласт матеріальної і духовної культури нашого народу, значна джерельна база для вивчення його історії, розвитку науки і освіти. Стан розробленості питань формування, використання цього фонду свідчить про необхідність подальшого фахового дослідження.

Список використаних джерел

1. Акты об ущербе, причинённом библиотеке фашистскими захватчиками в период временной оккупации гор. Киева (4 янв. 1944 г. – 15 июля 1944 г.). – Архів НБУВ, спр. 642, 150 арк.
2. Відозва від Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві // Бібл. вісн. – 1993. – № 3–4. – С. 10–12.
3. Державна публічна бібліотека Академії наук УРСР у 1957 р. – Архів НБУВ, спр. 941, 114 арк.

4. Дубровина Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України. 1918–1941. – К., 1998. – 335 с.
5. Дубровина Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964. – К. : Наук. думка, 2003. – 360 с.
6. Зведений звіт про діяльність бібліотеки за 1959 р. – Архів НБУВ, спр. 1031, 101 арк.
7. Звідомлення за 1925–26 операційний рік (з 1 жовт. 1925 р. по 1 жовт. 1926 р.). – Архів НБУВ, спр. 142, 92 арк.
8. Звідомлення за 1929/30 операційний рік (з 1 жовт. 1929 р. по 1 жовт. 1930 р.). – Архів НБУВ, спр. 313, 31 арк.
9. Звіт Державної публічної бібліотеки за 1952 р. – Архів НБУВ, спр. 797, 211 арк.
10. Звіт про роботу ДПБ АН УРСР за 1957 рік. – Архів НБУВ, спр. 942, 259 арк.
11. Звіт про роботу ДПБ АН УРСР за 1958 р. – Архів НБУВ, спр. 985, 269 арк.
12. Звіт про роботу Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського і бібліотек наукових установ АН України за 1991 р. / НАН України. Центр. наук. б-ка. – К., 1992. – 55 с. – Архів Інституту бібліотекознавства, 1992.
13. Історія Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української ССР. – К. : Наук. думка, 1979. – 225 с.
14. Інструкція Тимчасовому Комітетові для заснування Національної бібліотеки Української Держави у м. Києві // Бібл. вісн. – 1993. – № 3–4. – С. 12–14.
15. Отчет о работе библиотеки за 1967 г. / АН УССР. Гос. публ. б-ка. – К., 1968. – 74 с., с прил. – Архів НБУВ, спр. 1343, 74 арк.
16. Проект Статуту бібліотеки і протокол від 21 лип. 1934 р. засідань наукових співробітників з його обговорення. Правила відвідування книгосховища, користування абонементом. Інструкція по зберіганню, обробці літератури та збору бібліографічних матеріалів за 1934 р. – Архів НБУВ, спр. 459, 26 арк.
17. Протоколи №№ 1–168 засідань Тимчасового комітету по створенню Всенародної (Національної) бібліотеки. – Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, 327 арк.
18. Распоряжение №№ 1–25 по библиотеке за 1957 год (19 янв. 1957 г. – 14 дек. 1957 г.). – Архів НБУВ, спр. 936, 33 арк.
19. Рклицький С. Кімнатка друкованого на Україні слова й його прийдешність. – Інститут рукопису НБУВ, ф. 33, № 3055, арк. 5.
20. Справоздання за 1926–1927 бюджетно-операційний рік (з 1.10.1926 р. по 30.09.1927 р.). – Архів НБУВ, спр. 181, 57 арк.
21. Статут Національної бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук // Бібл. вісн. – 1993. – № 3–4. – С. 14–16.
22. Ухвалений Радою Міністрів Закон про утворення фонду «Національної бібліотеки Української Держави» // Бібл. вісн. – 1993. – № 3–4. – С. 12.

23. Шлях замовлень документів користувачами в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : інструкція / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – 25 с., з дод.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2017 р.

Olena Yakovenko,

candidate of science, History, senior researcher,
Vernadsky National Library of Ukraine

Olena Pochynok,

head of sector, Vernadsky National Library of Ukraine

**The formation of the fund of archived copy
of Ukrainian printed publications
at Vernadsky National Library of Ukraine**

From the first years of existence the National Library of Ukrainian state resolved issues of the funds formation. In October 1918 after the proposal of V. Vernadsky it was decided to replenish library funds with Ukrainian publications. After creating Ukrainian Book Chamber in Kharkiv in 1922 there were began a clear and systematic receiving legal deposit of printed materials, publishing in Ukrainian SSR, to libraries collections. From 1923 the library received two sets of free copies of Ukrainian publications that helped to create the fund of archival copy. From 1926–1927 fiscal year «the second center of legal deposit of Ukraine» (the official name) served as the first bibliographic archival state-territorial base for scientific research.

In the early 1950's there were changes at system of fund formation of the library. During this period, the library got only one copy of the legal deposit at Ukrainian language, which was coming into the archival fund. And from August 1959 all documents are printed on the territory of the USSR, came to this fund.

In the early 1990's. it was decided by the Administration of Library to expand the chronological limits of archival fund by documents from exchange-reserved fund, depository and fund of special storage that were printed in Ukraine since 1831 and not since 1917 as it was before.

An alphabetical directory was compiled for the archival fund copy for the period of 1831–2012 years. From 2008 the archived copies of publications, which were received to the fund, began to register in the electronic catalog of Vernadsky National Library.

Today the fund of archived copy of Ukrainian printed publications is a collection of printed materials of Ukrainian publishers: universal books, journals, leaf publications, music and posters.

In 2016 it was analysed the new documents received to archival fund at 2009–2015 in thematic, language, branch, species aspects and for categories of users.

The condition of the formation and using of this fund demonstrates the need for further professional study.

Keywords: Vernadsky National Library of Ukraine, archived copy of Ukrainian printed publications, legal deposit, library fund, fund formation.